

Qadimgi davr O'rta Osiyo-Xitoy diplomatiyasi

O'roqova Dilnoza Ilhom qizi

Qarshi Davlat universiteti Tarix fakulteti 2-bosqich talabasi

dilnozaoroqava722@gmail.com

+998938388482

Annotatsiya: Mill.avv. II asrda qadimgi Xitoydan O'rtayer dengiziga qadar davom etgan savdo yo'li va diplomatik aloqalar paydo bo'ladi va bu barcha xalqlar tarixini bir biriga bog'laydi. Qadimgi davr O'rta Osiyo-Xitoy diplomatiyasi Buyuk Ipak yo'li bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu maqolada mill.avv. II asrdan to XV asrgacha yani 1700 yil davomida Sharq va G'arb o'rtasidagi diplomatik aloqalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xitoy, Ipak, Kushon, Samarqand, Dovan, Mo'g'ul, Rim, Xonbaliq, Ariya, Toshminor, Qang', Parfiya, Quva, Buxoro, BMT, YUNESKO.

Ilk bor Xitoy hudU Didan boshlanib g'arbga tomon minglarcha kilometr masofaga cho'zilgan (12 ming km.), Sharq bilan g'arbn tutashtirgan. Bu noyob savdo yo'li ulug' ajdodlarimiz sa'y-harakatlari samarasi o'laroq umumbashariyat tarixiy taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan. Ayniqsa, bu yo'lning Vatanimiz sarhadlaridan o'tganligi uning tarixiy taqdirida, iqtisodiy-madaniy yuksalishida hamda boshqa xorijiy yurtlar bilan izchil hamkorlik va hamjihatlikda katta ijobiy rol o'ynagan. Fanda ipakning vatani Xitoy deb tan olinganli sir emas. Ammo hind olimi Mukerji Hindistonda ipakning qachon paydo bo'lganligi haqida aniq va ishonarli ma'lumot bera olmasada, u ipakning Xitoyda paydo bo'lib u yerdan boshqa yerlarga tarqalganligi haqidagi fikrga qo'shilmaydi. U Hindistonda ham tog'li tumanlarda yovvoyi ipak qurti tut daraxtlari ustida pilla o'rashlarini ta'kidlaydi.

Xitoyda ipakning paydo bo'lishi haqida juda ko'p rivoyatlar bor. Xitoy hukmdori Chin Chong ipak va ipak qurti, tut daraxti maydonlarining kengaytirish haqida katta g'amxo'rlik qilgan. Rivoyatlarning birida miloddan avvalgi 2698 yilda, yana bir rivoyatda esa miloddan avvalgi 2600 yilda Xitoy malikasi Si Ling Chi bog'da, tut daraxtlari soyasida choy ichib o'tirgan paytida, uning piyoyalasiga yuqoridan pilla tushib, issiq choyda yumshab, uning tolalari yoyilib ketadi. Malika Si pilla iplarini piyoladan olib tashlashga qancha urinmasin, uning uzundan-uzun tolalari chuvalib bo'lmaguncha choyni ipak ipdan tozalay olmaydi. Rivoyatda aytiliyshcha, pilla tolasini olish usuli ana shu voqeadan so'ng ma'lum bo'lgan [1].

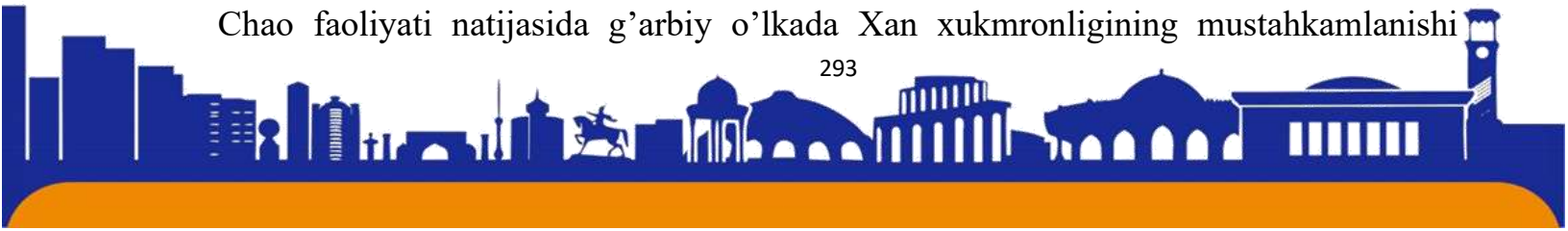

Xitoy xalqi pilla kalavasini topib olishni Osmon xudosi – Si Ling Chiga bog'laydi. Si bu Osmon xudosining nazari tushgan malika, deb u ilohiylashtirilgan va unga atab ibodatxonayalar qurilgan. Hozirgacha Xitoyda malika Siga atab har yili ipak bayrami, o'tkazilar ekan. Xitoy yilnomalari Fu Gi ismli hunarmandning miloddan avvalgi 3400 yilda musiqa asbobi yasab, uning torlarini ipakdan qilganligini xabar beradi.[2] Xullas, ipakning vatani Xitoy bo'lganligiga shubha yo'q. «Ipak yo'li» Xitoydagi ana shu ipak savdosi bilan bog'langan yo'ldir. Xitoyda ipakchilikning dastlab keng tarqalgan joyi Xuanxe daryosining quyi havzasida joylashgan Shandun viloyatidir. Xitoyning Sian shahrida boshlangan Ipak yo'li Lanjou orqali Dunxuanga (Sharqiy Turkiston) kelib, bu yerdan u ikkiga ajraladi. Xan imperiyasi Buyuk ipak yoli boylab joylashgan Sharqiy Turkiston vohasining shahar-davlatlarida oz tasirini va hukmronligini yoyish uchun turli diplomatik va harbiy usullardan foydalangan.

Ushbu siyosatni amalga oshirishdagi muhim bosqich sifatida Xan imperiyasining usun qabilalari bilan ittifoq tuzishi namoyon boldi. Miloddan avvalgi 115 yilda usunlar xuzuriga Chjan Syan boshchiligidagi elchilik yuborildi. Ushbu elchilik Xan davridagi Xitoy davlatining Markaziy va O'rta Osiyoning, hamda O'rta Sharqning boshqa mamlakatlari bilan savdo va diplomatik aloqalarini rivojlanishida katta rol o'ynadi. Biroq Buyuk ipak yo'lini egallash Xitoy imperatori U Di (mil. avv. 148-87 yillar) uchun uning imperiya sarhadlarini 10 ming miqdorida kengaytirish va hokimiyatini butun dunyo bo'ylab yoyish g'oyasini amalga oshirishdagi muhim bosqichi edi xolos [3]. Harbiy yo'nalishdagi faol tashqi siyosat bilan bir qatorda U Di janubiy va shimoliy-sharqiy yo'nalishlar bo'yicha keng istilochilik harakatlarini olib bordi. Shu bilan birga, yillar davomida U Di tomonidan olib borilgan urushlar davlat zahiralari va xazinani quritdi. Imperiyaning chekka hududlaridagi qabilalarni Xanlarga qarshi chiqishlari kengaydi. U Di vafotidan so'ng yirik istilochilik yurishlari deyarli olib borilmadi. Miloddan avvalgi I asrning oxiri milodiy I asrning boshiga qadar Xan imperiyasining tashqi siyosati passiv ko'rinishga ega bo'ldi. I asrning o'rtalariga kelib esa Xan imperiyasi qadimgi dunyoning eng yirik davlatiga aylandi. Ushbu davrda imperiyaning eng asosiy vazifasi shimoliy syunnu qabilalarini bo'ysundirish va g'arbiy o'lkada o'z hukmronligini tiklash edi.

73 yilda Ban Chao elchilik vazifasi bilan g'arbiy o'lkaga yuborildi. Uning bu yerlardagi harakatlari o'sha zamon diplomatiyasiga xos tarzda olib borildi [4]. Ban Chao faoliyati natijasida g'arbiy o'lkada Xan hukmronligining mustahkamlanishi

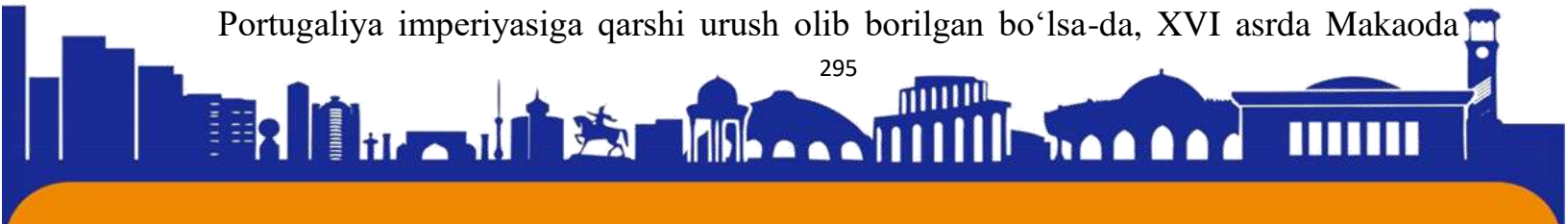
Xitoyni g'arbiy mamlakatlar bilan siyosiy va savdo aloqalarining kengayishi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. 80-yillarning oxiridan boshlab Buyuk Ipak yo'li orqali Kushon davlati, Parfiya va Yaqin va O'rta Sharqning boshqa Uzoq mamlakatlari bilan diplomatik munosabatlar o'rnatildi. I-II asrlar chegarasida eng yuqori nuqtasiga ko'tarildi. Rim imperiyasi (qadimgi Xitoy manbalarida Datsin deb nomlanadi) bilan to'gridan-to'gri aloqa o'rnatishga urinishlar ham qilib ko'rildi. Qadimgi Xitoyning deyarli 2000 yillik tarixi davomida yaqin va uzoq qo'shnilar bilan tashqi munosabatlarni amalga oshirishning muayyan tamoyillari ishlab chiqildi. Qadimgi Xitoy uchun xos bo'lgan ikki eng muhim tendensiyani, davlatlararo aloqalar va shartnomalar negizidagi munosabatlarning ikki asosiy turini e'tirof etish lozimdir. Ularning birinchisi teng davlatlar konsepsiyasiga tayanadi. Teng sheriklar nazariyasi birinchi galda, o'rtadagi podsholiklarning o'zaro munosabatlari amaliyotidan kelib chiqqan va teng huquqli davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni uzoq muddatli va mustahkam ananasiga ega bo'lgan. Ammo U Di xukmronligi davridan boshlab qo'shni xalqlar bilan o'zaro munosabatlarni amalga oshirishda o'zgacha tamoyil ustunlik qildi. Bu tamoyil, konfutsianlikning dunyoni tartibga soluvchi monarxiya doktrinasiga tayanib, varvarlarning (yani chegaradan narigi barcha xalqlarning) yetilmaganligi to'grisidagi nazariya bilan bevosita bog'liq edi va barcha o'zga mamlakatlarga Xitoyning ehtimolli o'lpon to'lovchisi sifatida rasman qarardi. Garovga olish hodisalari Xan imperiyasining qo'shni mamlakatlar va xalqlar bilan munosabatlardagi odatiy xol edi. Xan zamonidan elchilarni qabul qilishning maxsus marosimi ishlab chiqildiki, uning maqsadi elchilik yuborgan xukmdorning Xan imperatoriga nisbatan tobelik xolatini takidlab o'tishi kerak edi. Saroyga o'rnatilgan qoidalarga bekamu ko'st rioya qilishga katta ahamiyat berilardi. Elchilar albatta sovg'alar bilan yetib kelardilar. Xan imperiyasi ham o'z navbatida, inomlar berishga qizg'anmasdi. Elchilarni qabul qilish va ular tomonidan sovg'alarni topshirish marosimi xorijlik vakillarni kamsitadigan va o'zga yurtlar xukmdorlarining tobe xolatini takidlashga qaratilgan bo'lsada ham, Xan imperiyasi va qo'shni mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarning haqiqiy ko'rinishlarini buzib ko'rsatardi. [5] Xitoy Imperiyasining Sin sulolasidan Sin sulolasigacha bo'lgan tashqi aloqalari sulolalarning mavqee ko'tarilib, pasayganligi sababli ko'plab vaziyatlarni qamrab oldi. Xitoy madaniyati qo'shni hamda uzoq mamlakatlarga ta'sir ko'rsatdi, shu bilan birga tashqi ta'sirlar ko'lami o'zgarib turdi, uning natijasida ba'zi hududlar hatto zabt etildi. Xan sulolasi davrida Ipak yo'li savdo

yo'llari jonlanib, ellinistik O'rta Osiyo, Parfiya imperiyasi hukmronligi ostidagi Fors va Janubiy Osiyoni Xitoy imperiyasi bilan bog'ladi. Miloddan avvalgi II asrda Chjan Syan mo'g'ul Xunnu konfederatsiyasiga qarshi ittifoqchi izlash maqsadida O'rta Osiyoga kirib borgan birinchi taniqli xitoy diplomati bo'ldi. Xan xitoylarining Rim imperiyasiga kirishga urinishlari va milodiy 97-yilda Gan Yin boshchiligidagi missiya muvaffaqiyatsizlikka uchragan bo'lsada, Xitoy tarixiy yozuvlarida Rimliklar Hind okeani orqali janubiy Xitoy va Vetnamga sayohat qilishganligi qayd etilgan. Hindistondan kelgan buddizm Sharqiy Xan sulolasi davrida Xitoyga kiritilgan va qo'shni Vetnam, Koreya va Yaponiyaga tarqalgan, ularning barchasi Xitoy modeliga asoslangan konfutsiy madaniyatini qabul qilgan. [6]

Arab xalifaligida Umaviylar sulolasi hokimiyatga kelgach, Tan sulolasi davrida Xitoyning Islom dunyosi bilan aloqalari boshlangan. Bu vaqtda Xitoyga zardushtiylik, nestoriy nasroniylik va islom kabi bir qancha dinlar kirib keldi, leki Xitoy buddizmi va daosizmi hukmron dinligicha qoldi. Son sulolasi mo'g'ullar istilosiga qadar qo'shni Lyao va Jin sulolalari bilan teng huquqlilik asosida aloqalar olib bordi. Mo'g'ullar imperiyasi Osiyoda hukmron davlatga aylangach, Pax, Mongol XIII asr boshlari va o'rtalarida sharqdan g'arbga tovarlar, g'oyalar va texnologiyalar savdosini rag'batlantirdi. Masalan, Marko Polo sharqqa va g'arbga xavfsiz sayohat qila olgan edi. Xubilayxon asos solgan mo'g'ullar boshchiligidagi Yuan sulolasi poytaxt Xonbaliqda (hozirgi Pekin) hukmronlik qilgan. Yuan sulolasining Yaponiyaning Kamakura syogunati bilan muvaffaqiyatsiz diplomatiyasi mo'g'ullarning Yaponiyaga bostirib kirishiga sabab bo'ldi va bu Yuan imperiyasi uchun muvaffaqiyatsiz yakunlandi.[7] Yuan sulolasining qulashi va 1368-yilda imperator Chju Yuanchjan boshchiligidagi Min sulolasining tashkil topishi ortidan, XV asrda Xitoy imperiyasi Xitoy xazina floti admirali Chjan Xening chet elga sayohatini rejalashtirdi. Imperator Yongle vakillari sifatida Chjan floti Janubi-Sharqiy Osiyo, Hind okeani va Sharqiy Afrika bo'ylab suzib, o'lponlar talab qildi, vassal davlatlarga katta sovg'alar berdi va hatto Shri-Lankaga bostirib kirdi. Biroq, keyinchalik flot demontaj qilindi va bundan keyin Min imperatorlari xalqaro savdo va tashqi aloqalarni bir nechta dengiz portlari bilan cheklaydigan Xayjin izolyatsion siyosatini qo'llab-quvvatladilar. Bu siyosatlar Xorxe Alvares (Xitoyga dengiz orqali sayohat qilgan birinchi chet ellik) va Rafael Perestrello kabi yevropalik tadqiqotchilar kelganidan keyin asta-sekin o'zgarib bordi va dastlab Portugaliya imperiyasiga qarshi urush olib borilgan bo'lsa-da, XVI asrda Makaoda

portugallarga mustamlakachilik qarorgohi berildi. Xitoyda katolik iyezuit missiyalari ham joriy etildi, Matteo Ricci Pekindagi Min imperatorlarining yopiq shahriga kirishga ruxsat berilgan birinchi yevropalik bo'ldi. Keyingi Sin sulolasi davrida Juzeppe Kastiglione kabi Yevropadan kelgan iyezuitlar Xitoy marosimlari bo'yicha bahslar va 1706-yilda ko'pchilik missionerlar haydab chiqarilgunga qadar hukumatda iltifot qozondilar.[8]

Ipak yo'lining janubiy tarmog'i Taklamakon sahrosi (Mo'g'iliston) orqali Xo'tanga, undan Yerkentga kelib, undan Balxga tomon o'tadi. Balxda yo'l yana uch tarmoqqa ajraladi. G'arbiy tarmog'i Marvga, janubiy tarmog'i Hindistonga, shimoli tarmog'i Termiz orqali Darbent, Nautak va Samarqandga tomon yo'naladi. Ipak yo'lining shimoliy-g'arbiy tarmog'i esa Dunxundan Bami, Turfon orqali Tarim vohasi-Qashg'arga boradi. U yerdan Toshqo'rgon orqali O'zgan, O'sh, Quva, Axsikent, Pop, Asht orqali Xo'jand. Zomin, Jizzaxga, so'ngra Samarqandga borib tutashadi. Samarqanddan esa bu yo'l yana davom etib Dabusiya, Malik cho'li orqali Buxoro, Romitonga, undan Varaxsha orqali Farobga borib, Amul shahriga o'tadi. Shimolda esa bu yo'l Marvdan Urganch sari yo'nalgan yo'lga qo'shiladi. Marv shahri O'rta asrlar davomida Buyuk ipak yo'li chorrahilari kesishgan eng muhim hayotiy nuqta bo'lgan.[9]

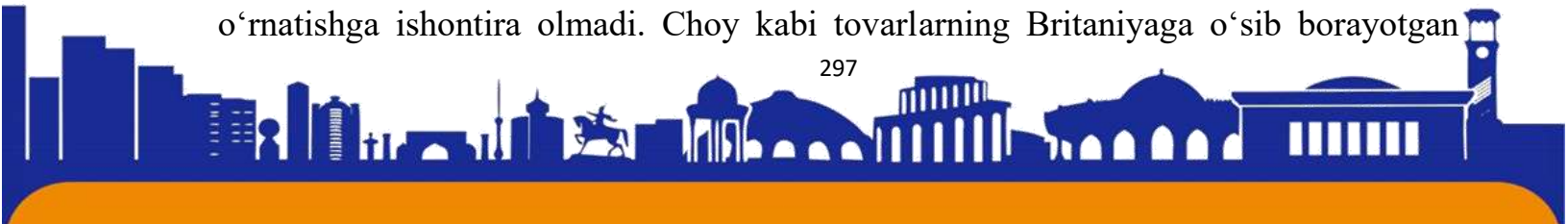
Eng muhimi shundaki, Buyuk ipak yo'lining G'arbdan keladigan savdo karvonlari aytaylik, Italiya, Ispaniya va boshqa O'rta yer dengizi mamlakatlarining savdogarlari ham o'z mollarini Tir, Damashq. Anatoliya, Bog dod orqali Parfiya davlati hududlari bo'ylab yana O'rta Osiyoning yirik savdo markazi Marvga olib kelar, shu yerdan sharq tomon yo'llarini davom ettirardilar. Shu ma'noda Marvning turli dinlar ildiz otgan, turli madaniyatlar tutashgan joy bo'lganligi alohida ahamiyatga molikdir. Miloddan avvalgi II asrgacha ham Sharq bilan G'arb o'rtasida O'rta Osiyo karvon yo'llari orqali amalga oshirilgan aloqalar mavjud bo'lgan. Bunga Tog'li Oltoydagi Poziriq qo'rg'onidan topilgan Kichik Osiyoda tayyorlangan buyumlar, Afg'oniston va O'rta Osiyodan topilgan yunon buyumlari misol bo'lishi mumkin. Iskandar Zulqarnayn (Maqduniy),(Buyuk Aleksandr) saltanati tuzilishi bilan bu aloqalar to'g'ri yo'lga solingan. Buyuk ipak yo'lining sharqiy qismini barpo etishda sug'diylar katta rol o'ynaganlar. Iskandar Zulqarnayn tomonidan Sug'diyona mamlakati istilo etilishi bilan ko'plab sug'diylar sharqqa tomon ko'chganlar va Buyuk ipak yo'lining markaziy qismini O'rta Osiyodan tortib Xitoyning Chanan shahrigacha bo'lgan oraliq masofada savdo faktoriyalari (manzilgohlari) bunyod etganlar.[10]

O'z navbatida Xan imperiyasi miloddan avvalgi 1-ming yillik oxirida o'z hudU Dini sharqqa kengaytirish siyosati yurgizib bu yo'nalishga alohida e'tiborini qaratadi va bu yo'l haqida ma'lumot to'plash, ayg'oqchilik va diplomatik maqsadlarida elchi Chjan Szyanni yuboradi. Ammo Suriyadagi O'rta dengizning sharqida joylashgan Giyerapol shahridan Serika (Xitoy)gacha bo'lgan masofa bo'ylab tuzilgan dastlabki batafsil yo'llik makedoniyalik savdogar May Titsian (milodiy 100 yil) tomonidan tuzilgan. Bu ma'lumotlar Klavdiy Ptolemeyning Geografik qo'llanma»sida saqlangan. Ptolemey esa o'z navbatida bu ma'lumotlarni tarixchi Marinning taxminan 107-114 yillar oralig'ida yozilgan va bizgacha yetib kelmagan asarlaridan olgan. Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, Buyuk ipak yo'li 2 katta qismga bo'lingan: Giyerapoldan Toshminor (Toshqo'rg'on)gacha va Toshminordan Serikagacha. Yo'lning O'rta Osiyo qismi Ariya (hozirgi Turkmanistonning janubi va Afg'onistonning shimoli-g'arbida joylashgan qadimiy viloyat)dan boshlangan. Ariyadan yo'l shimolga Marg'iyonadagi Antioxiyaga (Bayramali shahri yaqinidagi ko'hna Marv shahri harobasi) ketgan, so'ngra sharqqa burilib Baktra (Shimoliy Afg'onistondagi Balx shahri)ga borgan. Bu yerdan yo'l shimol tomon yo'nalib Termiz atrofida Amudaryodan o'tilgan va so'ngra 2 tomonga ketilgan. Birinchisi, shimoliysi, bo'ylab Temir darvoza orqali Marokanda (Samarqand)ga, u yerdan Farg'onaga ketilgan. Ikkinchisi, janubiysi esa Surxondaryo vodiysi bo'ylab komedlarning tog'li o'lkasiga (hozirgi Qorategin) olib borgan. Har ikki yo'nalish ham Toshminorga olib borgan. Uni ayrim olimlar Toshkent hudU Dida, boshqalari Olay vodiysida Joylashgan deb hisoblaydilar.[11]

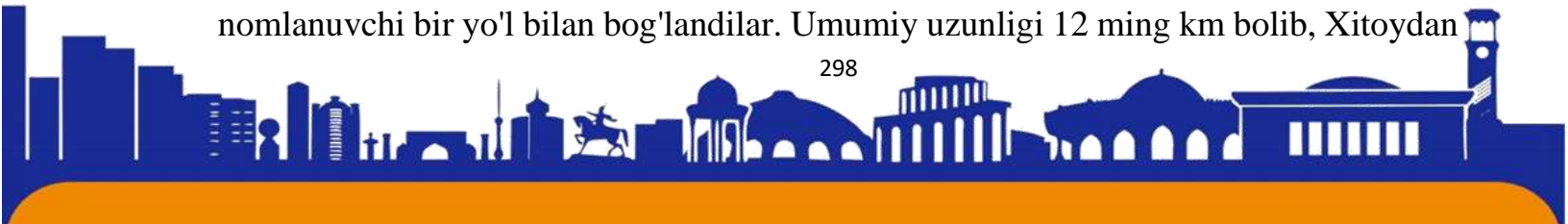
XIV asrda mo'g'ullar imperiyasining parchalanishi O'rta Osiyo savdo yo'llarini xavfli qilib, G'arbiy Yevropa davlatlarini okean yo'llarini o'rganishga majbur qildi. Portugaliya va Ispaniya imperiyasidan keyin Gollandiya imperiyasi va Britaniya imperiyasi kabi protestant davlatlari XVII asrning boshlaridan Xitoy bilan savdo qila boshladilar. Buyuk Britaniya Qirolligi 1600-yilda Britaniyaning Sharqiy Hindiston kompaniyasiga Xitoy bilan savdo monopoliyasini berdi va Sin hukumati 1756-yilda Kanton tizimini yaratish orqali g'arb bilan rivojlanayotgan savdoni nazorat qilishga o'tdi va bu savdogarlar uchun savdo monopoliyasini joriy qildi. Tashqi savdoni o'n uchta faktoriya va janubdagi Kanton (o'sha paytda Guanchjou deb atalgan) bilan cheklab qo'ydi. 1793-yilgi Britaniyaning Makartni elchiligi imperator Syanlunni tashqi savdo uchun shimoliy Xitoy portlarini ochishga yoki to'g'ridan-to'g'ri aloqalar o'rnatishga ishontira olmadi. Choy kabi tovarlarning Britaniyaga o'sib borayotgan

importi xarajatlari kontrabandachilarning noqonuniy savdosi bilan qoplandi. Biroq, Sinning bir tomonlama afyun sotishni taqiqlashi afyun urushlari va Xitoyning mag'lubiyatiga olib keldi. 1842-yilgi Nankin shartnomasi Kanton tizimini bir qator shartnoma portlari bilan almashtirdi va qirg'oq savdo tizimini ham tugatdi.[12]

1987-yil YUNESKO madaniy taraqqiyot bo'yicha BMTning umumjahon deklaratsiyasi doirasida Ipak yo'li – muloqot yo'li» xalqaro dasturini qabul qildi. Bu dastur O'rta Osiyo xalqlari boy madaniy tarixlarini keng qamrovda tadqiq etishni nazarda tutadi. Biroq uning asosiy maqsadi – Sharq bilan G'arb o'rtasida yanada mustahkamroq madaniy va iqtisodiy aloqalar o'ratish, ushbu buyuk qit'alarda yashovchi ko'p sonli xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaxshilashdan iborat. Ko'plab (30 dan ziyod) xalqaro ilmiy konferensiya (jumladan, Samarqand, 1990-yil oktyabr; Buxoro, 1996-yil fevral) va seminarlar o'tkazildi. Buyuk ipak yo'li bo'ylab birgalikda xalqaro ekspeditsiyalar uyushtirildi, kinofilmlar yaratildi, kitoblar, broshyuralar va maqolalar chop etildi, ba'zi arxeologik va me'moriy yodgorliklar ta'mirlandi. Ba'zi bir Sharq mamlakatlarida (Hindiston, Xitoy, O'zbekiston, Shri Lanka, Yaponiya) Buyuk ipak yo'lini o'rganish bo'yicha maxsus ilmiy inshootlar barpo etilgan, Maye, BMT va YUNESKO qaroriga ko'ra, Samarqand shahrida Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti ochilgan. 1997-yil mayda O'rta Osiyoni Eron bilan bog'lagan Saraxs - Mashhad temir yo'l uchastkasi qurilishi tugallandi, bu bilan O'rta Osiyo mamlakatlari Fors qo'ltig'iga, Yevropa mamlakatlari esa O'rta Osiyoga chiqish imkoniga ega bo'ldilar. Ilmiy va madaniy dasturlardan tashqari Buyuk ipak yo'lini tiklash bo'yicha jahonshumul ahamiyatga ega bo'lgan loyiha amalga oshirilmoqda qarang Yevropa-Kavkaz Osiyo transport yo'lagi (TRACECA). Navbatdagi vazifa O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi temir yo'l uchastkasini qurishdir. Mana shu reja amalga oshgudek bo'lsa, Atlantika okeanidan tortib Tinch okeanigacha bo'lgan masofada Buyuk ipak yo'lining temir yo'l varianti to'la tiklangan bo'ladi. Xulosa qilib, shuni aytishimiz mumkinki, Mil. Avv.1 ming yillikning oxiri-milodiy I ming yillikning boshlariga kelib Tinch okeanidan Atlantika okeaniga qadar cho'zilgan ulkan geografik hudud madaniyati yuksak rivojlangan sivilizatsiyalarning yagona tizimiga birlashadi. Bu hududda joylashgan davlatlar Xitoydagi Xan saltanati, Kushon podsholigi, Qang davlati, Parfiya davlati, Rim saltanatining chegaralari bir-biriga tutash edi. Ushbu zabardast saltanatlar va sivilizatsiyalar markazlari insoniyat tarixidan birinchi bo'lib -Buyuk ipak yo'li deb nomlanuvchi bir yo'l bilan bog'landilar. Umumiy uzunligi 12 ming km bolib, Xitoydan

O'rta Yer dengizining shimoliy qirg'oqlariga qadar cho'zilgan bu yo'l orqali ko'pgina xalqlar va elatlar turli tomonlama munosabatlar o'rnatdilar. Podsholarning o'zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg'alar in'om etishlari an'anaga aylandi. Sharq bilan G'arb madaniyatining bir-biriga ta'siri kuchaydi. O'sha davrdagi ko'plab madaniy o'xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi. Buyuk ipak yo'li orqali nafaqat savdo karvonlari, balki xalqlarning erishgan madaniy yutuqlari, ma'naviy qadriyatlarini, diniy g'oyalari ham jahonga tarqalib borar edi. Buddizm Kushan davlatidagi boshqa dinlar bilan birga hukm surgan bo'lib, bu yerdan to Xitoygacha tarqalgan. Eramizning birinchi asrlarida Kichik Osiyodan bu yerga xristianlik dini kelib yetgan. Arab xalifaligining qattiqqo'l harbiy navkarlari VII asrda islom ta'limotini olib kelganlar.[13] Savdogarlar va targ'ibotchilarning o'tkazgan yo'llari bo'ylab mo'g'ullar sahrolaridan Yevropa tekisliklarigacha Chingizxon sahroyi bosqinchilari quyundek o'tgan. Buyuk Ipak yo'lining qoq yuragi bo'lgan Samarqand shahridan o'rta asrlardagi Sharqning buyuk sarkardasi Amir Temur o'z yurishlarini boshlab, zafar quchar edi. Bundan tashqari, karvon yo'llaridan asrlar bo'yi allomalar, tadqiqotchilar ham sayohat qilar edi.

XULOSA

Xitoy ruhoniysi Syuan Tszyan va Venetsiyalik savdogar Marko Polo, arab sayohatchisi – savdogar Ahmad ibn Fadlan va bavariyalik sarkor Shiltberger, Vengriyalik tadqiqotchi Arminiy Vamberi hamda Shvetsiyalik geograf Sven Xedin, rus olimi Aleksey Fedchenko va Frantsiyalik jurnalist ayoli Ella Mayyar, Amerikalik geolog olim Rafael Pampelli va Frantsiyalik sayohatchi Jozef Martenlarning yo'lda qayd etgan yozuvlari va ilmiy asarlaridan biz Buyuk Ipak yo'li bo'ylab yotgan mamlakatlarda yashagan xalqlarning tarixini, ularning urf-odatlarini va an'analarini bilib oldik. Sharq va G'arbni o'zaro bog'lagan bu beqiyos buyuk yo'lni bunyod etgan xalqlarning tirik bir xotirasi qadimiy O'zbekiston shaharlari Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Toshkent shaharlari bo'lib, ularning me'morchilik yodgorliklari Buyuk Ipak yo'lining shu bilan birga Xitoy bilan ko'p asrlik tarixini o'zida mujassam etadi.

Adabiyotlar

- 1 O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000.
- 2 Ртвеладзе Э. Великий шёлковый путь. – Т., 1998.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 4.9 / 2023

- 3 Mark Edvard Lewis. The Early Chinese Empires: Qin and Han (2007).
4. Ebrey, Patricia Buckley. The Cambridge Illustrated History of China. Cambridge university press, 2010. – 86 bet. ISBN 978-0-521-3584-7.
- 5 Skaff, Jonathan Karem. Military Culture in Imperial China Nicola Di Cosmo.:Harvard University Press, 2009. – 183-185 bet. ISBN 978-0-674-03109-8.
- 6 Catherine Pagani. “Eastern Magnificence & European Ingenuity”: Clocks of Late Imperial China, 2001. – 446 bet. ISBN 0472112082.
- 7 Geoff Wade, “The Zheng He voyages: areassessment”. Jornal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society (2005). – 37-58 bet.
- 8 Mavlonov O’. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari shakllanishi va rivojlanishi bosqichlari. – T.: Akademiya, 2008.
- 9 O'zbekiston tarixi. R.H.Murtozoyeva. – Toshkent, 2005.
- 10 <https://elib.buxdu.uz>.
- 11 Richard Von Glahn, “Myth and reality of China’s seventeenth-century monetary crisis”. Jornal of Economic History, 1996, 429-454 bet.
- 12 Tangday sichou chjilu yuy Chjungya lishi dili yanjyu (Qadimgi Ipak yo'li va Markaziy Osiyo Tarixiy geografiyasiga doir tadqiqotlar)-Shyuy Shyuan Sian:2000
- 13 Xo'jayev A. Buyuk Ipak yo'li. – Toshkent, 2007.

